

КОМУНІКАТИВНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті досліджено комунікативне забезпечення мовленнєвої здатності фахівців аграрної сфери та запропоновано теоретико-методичне забезпечення відповідних показників даного критерію, які спрямовані на формування культури спілкування у студентів агропромислового комплексу в умовах університетської освіти.

Ключові слова: культура спілкування, показник, теоретико-методичне забезпечення, комунікативне забезпечення.

В статье исследовано коммуникативное обеспечение речевой способности специалистов аграрной сферы и предложено теоретико-методическое обеспечение соответствующих показателей данного критерия, которые направлены на формирование культуры общения у студентов агропромышленного комплекса в условиях университетского образования.

Ключевые слова: культура общения, показатели, теоретико-методическое обеспечение, коммуникативное обеспечение.

The article deals with the communicative aspects of speech ability of agrarian specialists. The methodical and theoretical aspects of the corresponding uses of the given criterion aimed at the formation of communication culture of agrarian students at university have been considered.

Key words: communication culture, theoretical and methodical aspects, communicative issues.

Освітній простір сучасності відображає систему, яка сприяє ефективному засвоєнню різних напрямів спеціалізованих дисциплін, починаючи від вивчення фізичних властивостей, хімічних реакцій, оволодіння інформації про природу та закономірності явищ, які у ній відбуваються. Але сьогоднішній студент, який поринає у вир наукової інформації, відчуває своєрідний дискомфорт у ситуації, коли мова йде про уміння правильно, з граматичної точки зору, логічно і доступно сформувати думку або зрозуміло донести інформацію до співрозмовника. Наявність такої тенденції в освітньому просторі має достатньо мотивацій для пояснення перешкод щодо розвитку спілкування та вироблення навичок культури мовлення. Виці навчальні заклади не виробляють навичок розмірковувати над цією проблемою, спрямовуючи

навчальний процес на оволодіння та засвоєння якомога більшої кількості інформації стосовно спеціалізованих дисциплін. Відповідна тенденція спостерігається і у студентів аграрних спеціальностей. Але слід враховувати важливий фактор сучасного освітнього часопростору, який вказує на те, що на світовому ринку сьогодні висуваються значно високі вимоги до розвитку як професійних навичок, так і культури спілкування. Саме тому **актуальність** нашого дослідження полягала в обґрунтуванні теоретико-методологічної основи розвитку культури спілкування в умовах освітнього простору професійної підготовки майбутніх фахівців агропромислового комплексу, ґрунтуючись на теоретичному аналізі сучасних моделей розвитку культури спілкування відповідно до вимог світових досягнень у галузі педагогіки.

У ході нашої роботи над статтею ми опиралися на ґрунтовні наукові розробки авторів, методичні дослідження яких слугували підґрунттям у ході експериментальної роботи, а саме на розробки Балакшина Ж.А., Вансовської Л.І., Прохоренка Г.В., Носс Н.І., Кан-Калика І.П., Зазюна І.А., Костриці Н.М., Свистуна В.І., Ягупова В.В., Хуторської А.В., Пассова Е.І., Грибана Г.В., Кучерука О.А., Козляковського А.П., Ловко О.В., Платонова К.К., Ємельянова Ю.Н., Шапаря В.Б. [2; 8; 5; 10; 7; 15; 9; 1; 6; 3; 11; 4; 16].

Удосконалення культури спілкування майбутніх спеціалістів аграрної сфери вимагає обґрунтування загальних методичних принципів підвищення ефективності цього процесу.

У першу чергу, слід розкрити зміст понять «методи» (мовознавчий та педагогічний терміни) і «метод виховання», що становитиме об'єкт нашого дослідження у запропонованій статті. У педагогічному словнику метод (гр. *methodos* – шлях, спосіб пізнання, дослідження) – спосіб побудови і обґрунтування системи знань; сукупність щодо однорідних прийомів, операцій практичної дії або теоретичного освоєння дійсності, які належать до вирішення конкретної задачі [13, с. 197].

Спираючись на актуальність комунікативних здібностей сучасного спеціаліста агропромислового комплексу в сучасних умовах професійної діяльності, **метою** нашої статті ми визначили виокремлення комунікативного забезпечення формування культури спілкування, яке, на нашу думку, сприятиме новому рівню формуванню культури спілкування у студентів як майбутніх фахівців агропромислової сфери.

При формуванні мети дослідження нами було виокремлено **завдання**, яке полягало у створенні відповідної методичної бази, на основі якої було розкрито показники **комунікативного критерію**, а саме: розвиток техніки мовлення студента; оволодіння вміннями слухати співрозмовника; наявність та вміння оперувати професійним словниковим запасом.

З метою встановлення сформованості у студентів **комунікативного критерію** було проведено дослідження, яке полягало у виявленні рівнів показників за допомогою таких методів: *анкетування, опитування, тестування*.

Попередньо нами було виокремлено якісні критерії, рівні та показники, які слугували теоретичним підґрунттям для діагностування сформованості рівня розвитку культури спілкування студентів-аграрій під час констатуючого експерименту.

Важливою умовою формування культури спілкування майбутніх спеціалістів аграрної сфери є стимулювання їх прагнення до комунікативного самовдосконалення. Досягти цього можна шляхом посилення професійної спрямованості навчального процесу, наближення навчальних завдань, які пропонуються студентам, до умов їх майбутньої професійної діяльності.

На шляху до усвідомлення студентами значення розвитку культури спілкування важливу роль

відіграє особистість педагога, який здатен бути справжнім взірцем комунікативних умінь. Для такого викладача характерне і врахування особливостей студентів, а звідси випливає, що викладач повинен відволікатися від власних думок, знаходячи смисл сказаного студентом і, відповідно, корегуючи його мовлення, виправляючи неправильно побудовані речення і у такий спосіб формувати діалог зі студентом, акцентуючи увагу лише на його особистості. Стосовно правильного педагогічного підходу зробив влучне зауваження І.В. Страхов, зазначаючи, що справжнього педагога повинна характеризувати простота у поводженні, щирість по відношенню до висловлювань студентів, довіра до студента без агресивної критики, прохання, яке не перетворюється у благання, звертання без фамільярності, рекомендації і прохання без наказового способу їх відтворення, вимог без придущення самостійності особистості того, кого вони виховують, навчають, формують [14, с. 16].

На нашу думку, важливою педагогічною умовою вдосконалення культури спілкування майбутніх спеціалістів аграрної сфери є забезпечення професійної спрямованості навчання, що є можливим лише за умови правильного підбору методів та підходів навчання у викладанні фахових дисциплін та дисциплін гуманітарного циклу, що включає такі складові, як: розробка комплексу професійно орієнтованих ситуативних завдань, які б сприяли розвитку умінь ділового спілкування. Реалізація цих завдань можлива за умови методично правильної організації курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», зокрема, вивчення курсу «Етнокультура для ділової людини» повинно здійснюватися не тільки для студентів-магістрів, а й протягом усіх п'яти років навчання студентів в аграрному ВНЗ. Значним недоліком на шляху формування культури спілкування майбутнього спеціаліста агропромислової сфери є недостатня кількість годин навчального курсу «Педагогіка і психологія», що вивчається лише протягом одного семестру на першому курсі і, у свою чергу, не здатен забезпечити достатній рівень соціалізації та професійної підготовки спеціаліста-аграрія до міжособистісної взаємодії у майбутній професійній діяльності. Тому ми вважаємо, що запропонований нами методичний комплекс здатен створити умови ефективного формування комунікативних здібностей та культури спілкування у студентів-аграріїв.

У зв'язку з тим, що зміст нашого завдання полягав у виявленні рівнів комунікативного забезпечення сформованості у студентів-аграріїв культури спілкування в майбутній професійній діяльності, були дані якісні характеристики кожному рівню, які відповідали комунікативному критерію.

Так до **високого рівня сформованості культури спілкування** було віднесено студентів, які мають сформованими усі компоненти готовності до комунікативної взаємодії, тобто: оволодіння унормованою літературною мовою, з

боку якісного засвоєння граматичних норм, лексичних, орфографічних, орфоепічних; достатній лексичний запас, уміння оперувати словниковим запасом у процесі «живої» комунікації (лапки поставлені мною. – О. К.); уміння виявляти толерантне та доброчесливе ставлення до співрозмовника. Даний рівень оцінювався у чотири бали.

Студентів із **достатнім рівнем** сформованості культури спілкування характеризувала здатність володіти орфографічними знаннями, вміннями використовувати та логічно вмотивовувати терміни спеціальності, логічно вибудовувати мовлення. Щодо збагачення мовлення різноманітними засобами вираження для таких студентів даний процес становив труднощі, що виявлялося у міркуваннях стосовно подальшої побудови речення. Даний рівень оцінювався у три бали.

Студентів **середнього рівня** сформованості культури спілкування та культури спілкування характеризувала недостатня підготовка теоретичної бази комунікативних умінь та знань, процес спілкування відбувався хаотично, без урахувань норм державної мови; відповіді таких студентів характеризувалися стилістично та граматично непродуманими репліками; зволікання думкою партнера по спілкуванню, акцент на власних міркуваннях та відстоювання їх. Необхідні здібності комунікативних умінь та культури спілкування проявлялися недостатньо. Такий рівень було оцінено у два бали.

Низький рівень сформованості культури спілкування характеризувала абсолютна відсутність як теоретичних, так і практичних умінь та знань щодо організації ефективного процесу спілкування. Для студентів такого рівня взагалі була характерна відсутність усвідомлення необхідності удосконалення культури спілкування і самого процесу міжкомунікативного з'язку. Даний рівень було оцінено в один бал.

На першому етапі нашого дослідження було зорієнтовано увагу на вивчення сформованості **техніки мовлення** як показника комунікативного компонента, що є невід'ємною та важливою складовою культури спілкування та мовлення в цілому.

Роль та значення мовних знань важко недооцінювати у майбутній професійній діяльності фахівців-аграріїв. У першу чергу, техніка мовлення буде ефективною тільки у тому випадку, якщо комунікативний стиль майбутніх спеціалістів агропромислової сфери, його мовні уміння, культура мови, відчуття мови, тактовність і послідовність будуть сформовані на достатньо високому рівні. Тому дослідження мови студентів проводилося під час вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)», що сприяло ефективному формуванню даного показника і надавало можливість контролювати рівень розвитку мовлення (інтонація, тембр, паузи, дихання, культура мовлення) протягом засвоєння курсу. Дані дослідження реєструвалися у спеціальних бланках, які вміщували інструкцію і зміст показників, ступінь виявлення яких оцінювався у «4» бали.

Дане тестування нашого експериментального дослідження дало можливість зробити висновок, що техніка мовлення для майбутніх фахівців агропромислової сфери відіграє значну роль у напрямі формування такого важливого показника, як культура спілкування.

На нашу думку, дана методика підготує і допоможе майбутньому фахівцеві агропромислової сфери легше адаптуватися і соціалізуватися у ситуаціях полікомунікативного спілкування. Так нами було запропоновано апробовану методику діагностики комунікативної установки В.В. Бойко [12, с. 298-311]. Зокрема, даний метод сприяє мобільноті майбутніх фахівців-аграріїв під час спілкування, їх умінню вільно, за власним бажанням та ініціативою, змінювати усталені форми спілкування. Результати тестування показали, що тільки 8 % студентів мають високий рівень даної моделі спілкування. Таким студентам притаманне вільне відчуття себе у комунікативній взаємодії із партнером і комфортне самопочуття у випадках, коли різко змінюється ситуація спілкування. Зокрема, для таких студентів характерний вільний стиль спілкування та уміння підстроюватися під партнера по спілкуванню. Достатній рівень сформованості володіння технікою мовлення під час спілкування виявили 10 % студентів, яким були притаманні такі якості: необхідність бути під час спілкування «самим собою» (лапки вставлені мною. – О. К.), проявляти залежно від ситуації спілкування направленість мови на партнера, тобто схильність до партнерства під час спілкування. Середній рівень вияву даного показника комунікативного забезпечення мовленнєвої здатності був властивий для 15 % студентів, які володіли технікою мовлення під час спілкування здебільшого ситуативно. Зокрема, слід вказати, що такі студенти здатні «одягати маску» (лапки вставлені мною. – О. К.), за якою можливо приховувати справжню енергетику негативного налаштування комунікативної установки, яка здебільшого є зрозумілою для сенсорних систем партнера. Саме тут з'являються проблеми, якщо людина намагається маскувати свій негативний настрій по відношенню до оточуючих, наприклад, на роботі. Справа у тому, що коли ви змушуєте себе стримуватися, бути коректним, виникає стан напруження. За даними тестування, 20 % студентів виявили стабільність під час спілкування, інколи деяку ригідність, безініціативність, відтворюючи типову модель спілкування.

Для вивчення сформованості у студентів напрямку підготовки «Менеджмент ЗЕД» такого важливого показника комунікативного критерію, як уміння слухати співрозмовника, ми використовували спеціально адаптований тест М. Снайдера «Чи вмієте Ви слухати?» під редакцією Д.Я. Райгородського [12, с. 559-561]. У тесті було запропоновано вказати на ситуації, які викликають у Вас незадоволення або роздратування під час розмови з будь-якою людиною, товаришем, співробітником, керівником, випадковим співбесідником. Зокрема,

тест був спрямований на виділення головного у повідомленні, утримуванні уваги на повідомленні співрозмовника, вміння аналізувати хід власної бесіди через відповідну реакцію співрозмовника, у ролі якого можуть виступати різні соціальні групи осіб. Запропонований тест дає можливість оцінити рівень розвитку та сформованості у студентів-аграріїв уміння слухати партнера під час бесіди: високий, достатній, середній або низький.

За результатами тестування, які відображені у таблиці 1.1, можна схарактеризувати загальну картину вміння студентів слухати співрозмовника під час бесіди. Так, можна стверджувати, що між студентами контрольної та експериментальної груп немає кардинальних відмінностей щодо сформованості даного показника. 18 % студентів виявили найкращий показник сформованості уміння слухати, що характеризує таких студентів як прекрасних співбесідників, здатних сформувати власний стиль спілкування і бути прикладом для оточуючих. Для 20 % студентів було характерним певне нерозуміння партнера у ході бесіди, що вказувало на те, що такі студенти не надали можливість співбесідникові сформувати думку. У категорії таких студентів спостерігалися тенденції щодо розходжень власного темпу мислення до мови співбесідника. 24 % студентів виявили середній рівень комунікативних умінь. Для таких студентів характерне вміння уважно вислухати свого співрозмовника, інколи втручаючись у монолог, ставлячи запитання. Але наявні деякі відволікання від теми бесіди: занурення у власні думки, відчуття роздратування від того, що «про це можна було й не говорити, і так зрозуміло» (лапки вставлені мною. – О. К.), або ж власна думка стосовно того чи іншого предмета дискусії, – призводять до втрати ходу бесіди, відволікання від її теми. Показник низького рівня становив 27 %. Даний показник характеризували такі недоліки щодо сформованості уміння слухати: невміння дослухати співбесідника до кінця, нетolerантне ставлення до висловлювань співрозмовника, неетичні та невчасно поставлені запитання, які відволікають від головної думки співрозмовника, ігнорування співрозмовника (вдають, ніби слухають, але при цьому зайняті власними думками, змінюють хід бесіди через неприємні для них питання).

Подальша експериментальна робота проводилася у напрямі вирішення завдання, яке полягало у виявленні уміння оперувати професійним словником майбутніх фахівців-аграріїв. Зокрема, сформованість даного показника, який було включено до експериментальної перевірки констатуючого експерименту, не обмежувалася лише термінами, які притаманні даній спеціальності студент-аграрія. Не було полішено осторонь і лексику та термінологію, пов’язану з економічною, правовою, політичною і духовною сферами. Вузькоспряженість підбору термінології не сприяла б, на нашу думку, гармонійному розвиткові особистості

студента у період навчання, не надавала йому можливості у повній мірі виявити весь арсенал лексичного запасу під час бесіди з колегами або підлеглими у майбутній професійній діяльності; для таких студентів важко було б адаптуватися і у ситуаціях комунікативного зв’язку з міжнародними партнерами в аграрній сфері, сфері економіки тощо.

Для ефективного вияву сформованості даного показника нами було запропоновано систему вправ та завдань, які були включені до вивчення курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». Дані вправи та завдання використовувалися з навчального посібника «Методика навчання студентів спілкування в управлінській діяльності» авторів Костриці Н.М., Свистуна В.І., Ягупова В.В. [7, с. 37, с. 48, с. 69, с. 119, с. 149]. Результати апробованих практичних вправ у ході констатуючого експерименту показали, що найвищий рівень сформованості показника вміння оперувати професійним словниковим запасом виявили 13 % студентів. Для таких студентів були характерними легкість у підборі синонімів до термінів професійного спрямування; вони найкраще обирали із тексту найдоречніші слова для висловлювання думки; вміли, розкривши дужки, обирати найдоцільніше слово-відповідник певному терміну або поняттю; безпомилково групували хаотично запропоновані слова у синонімічні ряди тощо. Для 18 % студентів достатнього рівня були характерні деякі недоліки щодо правильного підбору синонімів до запропонованих слів, тобто синоніми не точно передавали значення терміна. Труднощі викликали у таких студентів вправи із завданнями вибору найдоцільнішого слова із слів, що поставлені у дужки. Для категорії студентів, які виявили середній показник наявності та уміння оперувати професійним словниковим запасом (25 %), були характерні недоліки щодо підбору синонімів до слів іншомовного походження, значення яких не було зрозумілим або розумілося на інтуїтивному рівні, зокрема, характерні помилки спостерігалися і під час добору правильного слова зі слів, що записано у дужках. 28 % студентів, у свою чергу, а це студенти першого курсу, виявили найнижчий відсотковий рівень сформованості даного показника. Кожне із завдань становило труднощі, що свідчило про слабку підготовку до ситуації комунікативної взаємодії у майбутній професійній діяльності.

Спостереження за проведеним констатуючого експерименту щодо сформованості важливого критерію комунікативних умінь та культури спілкування фахівців-аграріїв, яке було здійснено за допомогою тестів, анкет, вправ, завдань та опитування, дозволило зробити висновок про те, що сформованість культури спілкування у студентів-аграріїв має у цілому середній результат. Цей факт, безумовно, вплинув на вибір методик для формуючого експерименту, тому що під час підбору тестів, вправ, завдань, опитування враховувалися високий рівень володіння культурою мови та набуття комунікативних знань.

Дані усіх проведених досліджень у ході констатуючого експерименту заносилися до таблиці 1.1, що дозволило вивести середній бал

сформованості у студентів-аграріїв комунікативного компонента забезпечення мовленнєвих здібностей.

Таблиця 1.1

Рівень сформованості комунікативного компонента мовленнєвої здатності фахівців аграрної сфери

Показники комунікативного критерію	Рівні сформованості, %			
	високий	достатній	середній	низький
Техніка мовлення вміння слухати співрозмовника	8 %	10 %	15 %	20 %
Уміння слухати співрозмовника	18 %	20 %	24 %	27 %
Наявність та вміння оперувати професійним словниковим запасом	13 %	18 %	25 %	28 %
Середній показник комунікативного компонента	21,6 %	26,6 %	35,5 %	41,6 %

Результат нашого дослідження виявив, що студенти **середнього** рівня сформованості культурологічного критерію за зазначеними вище показниками виявили найвище відсоткове значення, яке складало 35,5 %. Вони дещо відволікалися від теми бесіди, занурюючись у власні думки, що призводило до втрати ходу бесіди, відволікання від її теми; таких студентів характеризували стилістично та граматично непродумані репліки. Високий відсотковий показник, який складав 41,1 % студентів-аграріїв, характеризував їх за **низьким** рівнем готовності до комунікативної взаємодії. Ім була властива абсолютна відсутність як теоретичних, так і практичних умінь та знань щодо організації ефективного процесу спілкування. Для студентів такого рівня взагалі була притаманна відсутність усвідомлення необхідності удосконалення культури спілкування. **Достатній** рівень готовності до комунікативної взаємодії та сформованості культури спілкування виявили студенти, які становили у відсотковому значенні

26,6 %. Такі студенти показали здатність володіти орфографічними знаннями, вмінням слухати співрозмовника, логічно вибудовувати мовлення. Стосовно збагачення мовлення різноманітними засобами вираження для таких студентів даний процес становив труднощі, що виявлялося у розмірковуваннях стосовно подальшої побудови речення. До **високого** рівня прояву комунікативного критерію належала категорія студентів, яка склала 21,6 % від загальної кількості осіб і продемонстрували найвищі результати і зацікавленість щодо оволодіння показників формування культури спілкування. Студентів високого рівня готовності характеризувало вміння легко входити у комунікативну взаємодію зі співрозмовником, брати ініціативу у ході бесіди, застосовуючи весь комплекс засобів організації комунікації на усіх її етапах. Для таких студентів були характерні яскраво виражені вміння володіння технікою мовлення, вміння слухати співрозмовника та вміння оперувати словниковим запасом.

ЛІТЕРАТУРА

- Грибан Г.В., Кучерук О.А. Практикум з методики викладання української мови: Навчально-методичний посібник. – К.: Кондар, 2003. – 160 с. – ISBN 966-7982-24-6.
- Диагностика пам'яті, внимания, мышления, уровня развития речи: Учеб.-метод. пособие / Сост.: Ж.А. Балакшина, Л.И. Вансовская, Г.В. Прохоренко. – СПб.: Речь, 2002. – 13 с., [2] л. Ил.: ил. – (Психологический практикум). – Прил. кн. «Практикум по возрастной психологии».
- Діагностика психічних станів і властивостей особистості: Збірка психол. тестів на допомогу соціологам ОУН у проведенні тестування / М-во культури України. Нац. парл. б-ка України: Підгот. О.В. Ловка. – К.: нац. парл. б-ка України, 1995. – 42 с.
- Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. – Л.: Изд. Ленинградского университета, 1985. – 162 с.
- Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. – М.: Педагогика, 1990. – 144 с.
- Козляковський П.А., Козляковський А.П. Соціологія. Соціальна психологія: Навчальний посібник. – 2-ге вид., доп. і переробл. – Миколаїв: Вид-во «Дизайн і поліграфія», 2007. – 656 с.
- Костиця Н.М., Свистун В.І., Ягупов В.В. Методика навчання студентів спілкуванню в управлінській діяльності: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 272 с. – ISBN 966-364-235-1.
- Носс И.Н. Руководство по психоdiagностике. – М.: Изд-во института психотерапии, 2005. – 688 с.
- Пассов Ефим Израилевич. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению: Пособие для учителей иностранных языков. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
- Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. – 2 -ге вид., допов. і переробл. – К.: Вища школа, 2004. – 422 с.
- Платонов К.К., Голубев Г.Г. Психология: Учебное пособие. – М.: «Высшая школа», 1977. – 247 с.

12. Райгородський Д.Я. (редактор-составитель). Практическая психоdiagностика. Методики и тесты: Учебное пособие. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.
13. Словарь-справочник по педагогике / Авт.-сост. В.А. Межириков; Под общ. ред. П.И. Пидкастого. – М.: ТЦ Сфера, 2004. – 448 с.
14. Страхов И.В. Психология педагогического такта. – Саратов, 1966. – 442 с.
15. Хуторской А.В. Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному?: Пособие для учителя. – М.: ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с. – (Педагог. мастерская). – Библиогр.: С. 381-383 и в подстрочных примечаниях. – ISBN 5-305-00127-8.
16. Шапарь В.Б. Практическая психология. Психодиагностика групп и коллективов: Учеб. пособие / В.Б. Шапарь. – Ростов н/Д.: Феникс, 2006. – 448 с.: ил. – (Психологический факультет).

Рецензенти: Каращук Л.М., к.пед.н., доц.;
Михайлук В.О., к.пед.н., доц.

© Кунашенко О.В., 2009

Дата надходження статті до редколегії: 26.11.2009 р.